

CSÁNYI KÁROLY: ERDÉLYI TÖRÖK SZŐNYEGEK

z Országos Magyar Iparművészeti Múzeum Teleki Domokos gróf indítványára az Erdélyben előforduló keleti — helyesebben kisázsiai — szőnyegek kiállítását rendezett. — Az 1912. évn

nyarán hat hétig, 1913-ban három hétig jártuk kocsin, automobilon és vasúton a nevezett főúrral keresztül-kasul Erdélyt, de főleg az északi részeket, mert ez a rész ismeretlenebb volt, míg a déli részen, a szászok lakta területeken tudtuk, hogy a templomokban híven őrzik a Kelet iparművészetének eme szép termékeit. Így körülbelül hatszáz szőnyegről szereztünk tudomást.

* * *

A mesés Kelet legszebb hajtása, Ázsia iparművészetének legpompásabb virága a szőnyeg. Festők és általában a művészek már régebben felismerték a keleti szőnyegek szépségét; a nagyközönség figyelme azonban inkább csak az újabb időben fordult a Keletnek e bájos termékei felé.

A mesevilág minden csodája megelevenedik előttünk, midőn e szót kimondjuk: Kelet. Az ezeregy éj csodás történetei ébrednek fel emlékezetünkben. Hiszen minden, ami e titokzatos országokkal összefügg, izgató képzeteletünket és az utólréhetetlen gazdagságot idézi elének.

Ennek a mesés Keletnek legragyogóbb képviselője az aranyos hullámú Boszporus partján emelkedő hatalmas város, Kelet és Nyugat vágyakozásainak célpontja: Konstantinápoly. A csodás kupolákkal, karcsú tornyokkal és márványpalotákkal ékes város volt a múltban és részben a jelenben is a keleti szőnyegek főlerakódóhelye.

Kelet népe anyagiakban túlnyomóan szegény, de annál gazdagabb játszi képzelete és páratlan színérzéke. Ezt testesíti meg a keleti szőnyeg, mely legtöbbször egyszerű emberek keze alól kerül ki, színhatásával és csodás összhangjával mégis meghódítja az elkényeztetett európaiakat is. A szőnyegkészítés művészete veleszületett képessége a keleti embernek és ez öröklődik nemzedékről nemzedékre.

E szőnyegek hazája délnyugati Ázsia amaz országai, melyek Kis-Ázsiától Kínáig terülnek el. E nagy földdarabon készülnek a keleti szőnyegek különböző fajtái, sőt még Kína egy részében is, melyeket a kereskedelem rendszeresen annak a városnak a nevével jelöl, amelynek

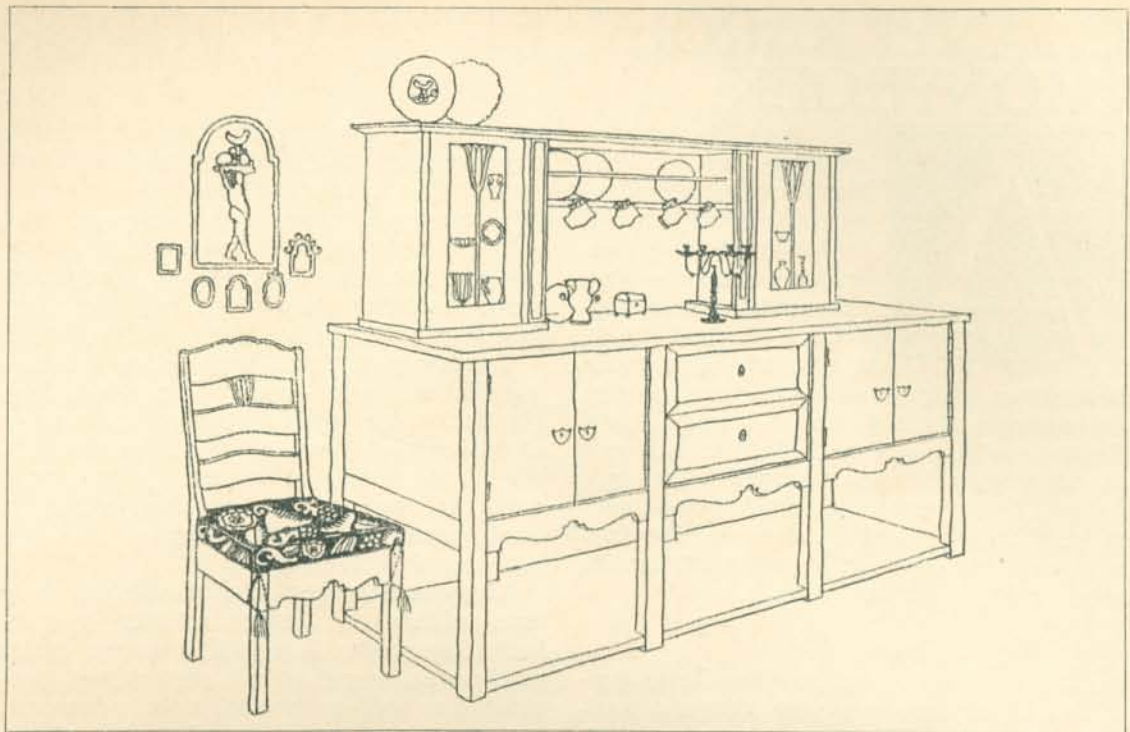
környékén az illető szőnyeg készült. Ezek a megnevezések azonban (különösen a mai szőnyegekénél) gyakran önkényesek. Azért a tudomány e megnevezések jórésztét elvetve, négy nagy csoportba foglalja a szőnyegeket és pedig kisázsiai, kaukázusi, perzsa és középázsiai csoportba. Kisebb csoportot alkotnak az indiai és a kínai szőnyegek.

A szőnyeg története meglehetősen régi és mondhatjuk, hogy éppen abban az időben készültek a legszebb darabok, amikor még az európai befolyás nem érvényesült. Ebből a korból származó szőnyegek ma meglehetősen nagy értéket képviselnek és főbbnyire nagyobb múzeumok, gazdag gyűjtők és fejedelmek tulajdonában vannak.

A kereskedelem minden szőnyeg, mely nem teljesen új, „antik“ szőnyeg gyanánt kerül forgalomba. A gyűjtők azonban csakis az olyan szőnyeget tekintik réginek, mely legalább is az 1850-es év előtti időből származik, sőt múzeális szempontból csak azok a szőnyegek mondhatók réginek, amelyek 1800 előtt keletkeztek. A szőnyeg első fejlődési idejéből, az anyag romlandósága miatt, alig maradt fenn példa; a legrégebbi meglevő szőnyegek a szelduk fejedelmek idejéből, a XIII. századból valók és ma is eredeti helyükön vannak, a kóniai Ala ed-din mecset oszlopos csarnokában. A szőnyegkészítés virágkorából, ami összesen a perzsa Szafida-dinasztia uralkodásának idejével (1502—1736), gazdag anyag áll rendelkezésünkre. Ezek közt legszebbek a szigorúan vett perzsa szőnyegek, melyek úgy az anyag, mint a munka és a díszítés tekintetében a többiek közül messze kiemelkednek.

A keleti szőnyegek eredete visszanyúlik a történelem előtti időbe. De ezek az ősi szőnyegek csakis szövöttek lehettek. Mert a szövés ősi mesterség és általa bizonyára nemcsak szöveteket, hanem a sátor földjének beborítására szolgáló szőnyeget is szöttek. Ilyeneket mai napig is készítenek és „Kilim“ néven kerülnek forgalomba. Az úgynevezett csomózott szőnyegek csoportja — ahova a kiállítás anyaga is tartozik — nem tekinthet ilyen nagy multra vissza. Ezekben az alapszövet közé rövid színes gyapjuszálak vannak bekötve, e szálak összessége kefeszerű felületet alkot, miáltal a szőnyeg vastagabbá és melegebbé lesz.

Valószínű, hogy ilyen csomózott szőnyeget Keleten már régi idő óta (mintegy a középkor elejétől kezdve) készítették. A keleti irodalomban csakis a középkori arab könyvek emlékeznek meg olyasféle terítőkről, amelyekről fel-

Mérai Dezső: Ebédlő tölgyfából.

Az O. M. Iparművészeti Társulat pályázatán I. díjjal jutalmazott tervezet.

tehető, hogy csomózott szőnyegek lehettek. Egyes írott adat már a XI. században említ ilyeneket. Később e szőnyegek megjelennek a régi festők képein. A XV—XVI. századi festők előszeretettel örökítették meg, főleg a Madonnát ábrázoló képeiken, a keleti szőnyegeket. A Madonna hol büszkén, hol alázatosan ül e képeken gyermekével, az isteni Jézussal, trónusán és e trónus lépcsőzetét gyakran egy-egy keleti szőnyeg takarja. Erre Lessing, a berlini iparművészeti múzeum néhai igazgatója, hívta fel először a tudományos világ figyelmét, 1877-ben „Alt-orientalische Teppichmuster“ című művében; Bode pedig beható tanulmányok alapján a szőnyegek korának megállapítására használta fel e körülményt („Vorderasiatische Knüpfteppe“).

* * *

A keleti szőnyegek anyaga többnyire gyapju, néha azonban tevé- és kecskeszőrt is használnak. A selymet csak kivételes darabokon alkalmazzák. A szőnyeg alapszövetét hosszában a láncfonalak és keresztben a kötőfonalak alkotják. A láncfonalak függélyesen vannak a szőnyegszövő-szék állványára, két keresztfára, sűrűn egymás mellé erősítve. — A feszesen álló fonalakat egy közbehelyezett rúd két csoportra osztja. Két ilyen fonalat összefogva csomózza, a kéznél levő színes rövid gyapjuszálból, az állvány előtt ülő munkás (legtöbbször fiatal leány) egymás mellé a csomókat, úgy hogy a szál két vége a két láncfonál közé esik. Ez a kisázsiai vagy az

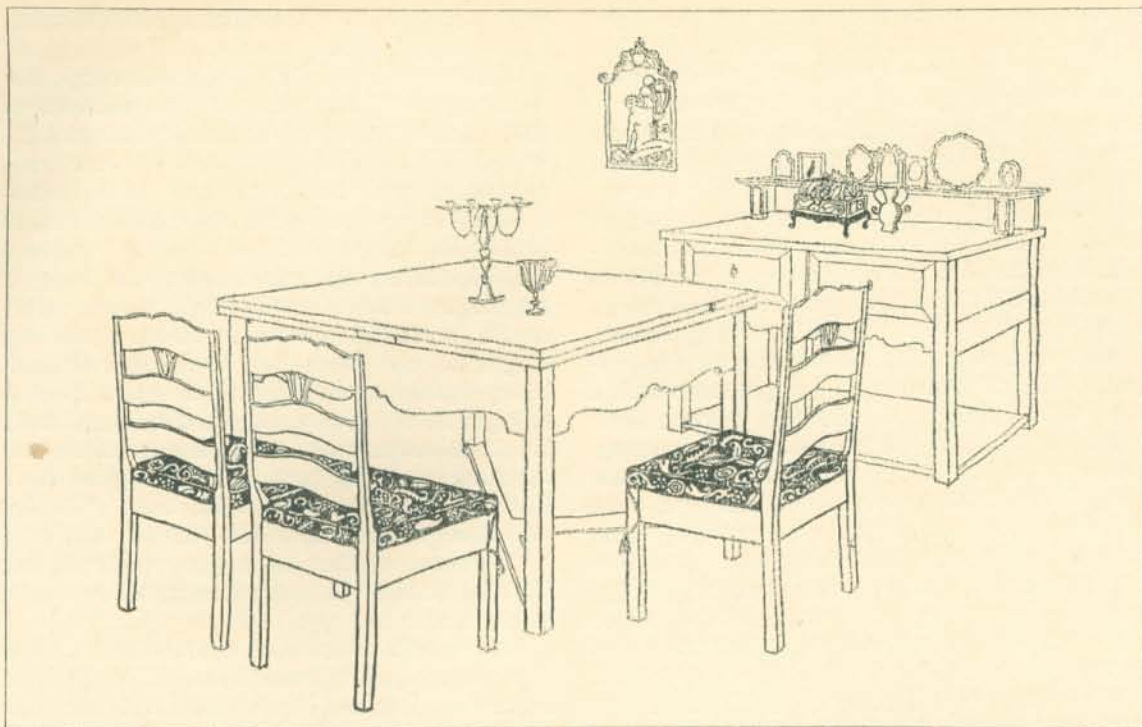
ú. n. Jordeszc-csomó. Ha a csomószál végei egyenként bujnak a láncfonalak közt elő, a csomózást perzsa vagy Szenné-csomózásnak nevezzük. A szálak kiálló végeit a munkás ollójával a kellő hosszúságra levágja. Egy-egy sor csomó közé rendszeren két-két kötőszál kerül. Több csomósor elkészülte után vasból készült sűrűfogas, gereblyealakú szerszámmal sűrűsítik a sorokat. A csomózás alulról felfelé halad. A színes minta a munkás előtt az állványra van erősítve és a különböző színű gyapjufonalakat eszerint válogatja ki. A kész szőnyeg rojtjait a bojtokba kötött láncfonalak alkotják.

A kaukázusi és kisázsiai nomád népek szőnyegeiben nemcsak a csomók, hanem a lánc- és kötőfonalak is gyapjuból készülnek.

A keleti szőnyeg legszebb sajátja: a pompás színhatása. A virágos mezőhöz hasonlíthatók leginkább, mert az élénk színek itt is nyugodt, kellemes összhangba olvadnak össze. Különösen áll ez azokra a szőnyegekre, amelyek festésére szerves festőanyagokat és pedig hazai növényi színeket alkalmaztak. 1859-ben találták fel az anilinfestékek előállítás módját. Az anilinszínekkel való kényelmes festési módot a Keleten is megismerték és mondhatjuk, hogy a szőnyegkészítés kárára.

* * *

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum olyan szőnyegeket állított ki gazdag kiállításában, amilyenek Erdélyben, főleg templomok-

Mérel Dezső: Ebédlő íblgyfából.

Az O. M. Iparművészeti Társulat pályázatán I. díjjal jutalmazott tervezet.

ban, ma is szép számban fordulnak elő. Ezek mind — egynek kivételével — Kis-Ázsiában készültek. Összesen 357 szőnyeg érkezett be, közülök 312 darab került kiállításra. Az egész anyag tizenhárom csoportra oszlik, a különböző típusok szerint. Az egyes csoportokkal, fontosságuk szerint, bővebben is foglalkozunk. E szőnyegek jórésze másutt nem fordul elő ilyen nagy számban és így tanulmányozásuk páratlan alkalmul kínálkozik.

Az 1891-ben rendezett bécsi szőnyegkiállításán összesen 150, az 1910. évi müncheni mohamedán művészeti kiállításán 195 darab szőnyeg volt látható. E kiállításokat a mostani számban jóval túlhaladja. Növeli a kiállítás fontosságát és jelentőségét az is, hogy e szőnyegek legnagyobb része néhány évszázad óta egyazon egyházak tulajdonában van. E szőnyegek azonban nem a török világ emlékei, vagyis nem a törökök révén kerültek Erdélybe, hiszen ottan török uralom sohasem volt, hanem erdélyi és pedig elsősorban brassói kereskedők hozták be azokat, akik viszont más árukat — fűszert (borsot, gyömbért) posztónemleket, kést — szállítottak Törökországba. Ha a török világ emlékei volnának, úgy Magyarországon jóval több ilyen szőnyegnek kellene lennie, pedig tudjuk, hogy csak elvétve fordulnak elő. A török inkább elvitt az országból mindent, amit lehetett. Így semmisültek meg Kolozsvári Márton és György remek szoborművei Nagyváradon: a

török e bronzszobrokból ágyut öntetett; így kerültek Mátyás király budavári fríz-palotájának korai reneszánsz bronz-kandeláberei Konstantinápolyba, ahol ma is a világ legszebb templomában, az Aja Szófiában, az imafülkét díszítik.

A szőnyegek behozatalára vonatkozó legrégibb adatokat Brassó városának régi számadáskönyvei szolgáltatják (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen 1886.) az 1503—1526. évekből. Ezekben a szőnyegbehozatalra nem egy érdekes adatot találunk. Brassó nemcsak ez időben, de még később is az ország legnagyobb városa. Kereskedői bejárják Közép-Európa nagyobb városait. A behozott áruk után a város huszadot szed, vagy pénzben, vagy természetben. Az 1503-ból való huszadjegyzék feltünteti úgy a behozatalt, mint a kivitelét. Leginkább ágyterítőket, köpönyegeket, buzogányokat, szőnyeget, török tollakat, öveket, kalapokat, török nyerget hoznak be. Felemlíti e jegyzék a kereskedők neveit is. Így megtudjuk belőle, hogy szőnyegek behozatalával Simon Greff, Johannes Kylhaw et Aylda, Schwarz Petter, kimpolungi Bomsila és Nagzul kereskedők foglalkoztak. Különösen gyakran említik e számadáskönyvek a „tapeta parva“-t, vagyis a „kis szőnyeg“-et, ami meg is felel a tényeknek, mert a meglevő szőnyegek általában kisméretűek. Ezek az áruk Oláhországon — Havasalföldön — keresztül Törökországból érkeznek hozzánk. Százakra menő szőnyeg került egy

év alatt is Erdélybe, hogy azután Brassóból eljussanak ez ország rész minden egyes helyére. A város legszívesebben természetben veszi ki a szőnyegek ből a huszadot. E szőnyeget igen gyakran elajándékozzák. A számadáskönyvek azt is jelemlítik, hogy ahányszor a városnak valamely ügye van a királyi udvarnál, mindannyiszor egy-egy szép szőnyeggel kedveskedik a királynak és az udvari embereknek. Egyúttal szokásos mennyegzői ajándék is. A számadáskönyvekből az is kitűnik, hogy e szőnyegek értéke 3 frttól 100 frtig terjedt.

Már említettük, hogy e szőnyegek kormeghatározásánál nagyon jó szolgálattal tettek a régi festők képei. E kiállítás anyaga más újabb és hitelesebb adatokat nyújt a kormeghatározásra. Erdélyben szokásban volt e szőnyegek vásárlásakor, elajándékozásakor, vagy hagyományozások alkalmával a szőnyeg végét tintával írott, vagy festékkel rajzolt felirattal és évszámmal ellátni, amely évszám kétségfelenné teszi, hogy e szőnyegnek a jelzett idő előtt kellett készülnie. A különböző típusú szőnyegeken 28 évszamos felirat olvasható, ezek közül 10 a XVII., 15 a XVIII. és 3 a XIX. századból való. Ez utóbbi esetekben összehasonlítás útján azt is meg lehet állapítani, hogy e szőnyegek jóval korábban készültek. Ugyanis a díszítésnek, a rajz minőségének és a színezésnek egybevetése, vagyis a stilkritikai összehasonlítás is fontos szerepet játszik a kormeghatározásnál.

Még mielőtt az egyes csoportok ismertetésére áttérnénk, néhány szóval meg kell emlékezni a szőnyegek tagozásáról. A hosszúság négyszögű szőnyeg felülete két fő részre oszlik: a négyszögű közepzőre — ez a tükör — és az ezt övező hármastagozású keretre. A keret középű, szélesebb tagozata a keretsáv, a két keskenyebb a belső és külső keretszegély.

* * *

A kiállított anyag legrégibb példái a mértani díszű szőnyegek. Rajzuk meglehetősen hasonló, a régibb csoportban az alap sötétkék vagy vörös, benne az ismétlődő motívumok szabályosan sorakoznak. A keretben az egyiknél még felismerhető a díszítés eredete: kufi írásjegyek maradvékai ezek; a többinél ez írásjegyek egymásba fonódó, szalagos díszítéssé alakultak. A tükörben látható kampós díszű rozettákon is felismerhető ezeknek az írásjegyeknek a hatása. E szőnyegek meglehetősen ritkák; néha nagyobb méretűek. Leginkább olasz festők képein vannak ábrázolva a XV. század közepétől a XVI. század közepéig. Az Iparművészeti Múzeum egyik büszkesége, a 3. sz. szőnyeg, meglehetősen hűséggel van ábrázolva Hans Holbein (1497—1543)

egyik festményén, Gisze kereskedő arcképén. Ez a kép 1532-ben készült.

A mértani díszű szőnyegek másik csoportjában a díszítés ugyan jórészt növényi motívumokból alakul, mert nem egyéb egymást keresztező, arabeszk és palmettás indák szövedékénél, melyek mértani idomokká merevedve, hossz- és keresztirány szerint csoportosítva, folyton ismétlődő folytatólagos mustra gyanánt borítják a szőnyeg közepmezőjét. (Lásd Magyar Iparművészet X. évf. 166. és 167. képet). Színezésük is állandó, az alap piros, a díszítés sárga. A keret rajza már jóval változatosabb. A legrégibb darabokon még a régibb mértani szőnyegekről ismert szalagos dísz jelenik meg. Gyakoribb a hullámos indás, a mértani medailonokkal díszített és a felhőszalagos keret. E szőnyegek elég gyakoriak. Legrégibb ábrázolásait a velencei festők képein találjuk, a XVI. század elején. Elég gyakran fordulnak elő a későbbi XVII. századi, németalföldi mesterek képein is.

A harmadik csoport az úgynevezett madaras szőnyeget mutatja be. E szőnyegek rajza és színezése elüt a többiekétől. Az alap mindig fehér, a mustra folytatólagos, a díszítés növényi eredete még felismerhető, miként azt 73. képünk is mutatja. A keretek legnagyobb része felhőszalagos. Csomózásuk durva, sörtéjük középhosszúságú; egyszerű színezésük és jellegzetes rajzuk régi eredetre vall. Festményeken csak elvétve vannak ábrázolva; készítésük ideje a XVI—XVII. századra esik. A bemutatott példán IN SYMBOLUM GRATITUDINIS OFERT... ANNO DO: 1708. felirat olvasható.

A negyedik és ötödik csoport az usák-szőnyeget tartalmazza. Nevüket Kis-Ázsiának hasonló nevű városától nyerték. Színezésük és rajzuk jellemző. Egyes példányai némely Szafidakori perzsa szőnyeg rajzára emlékeztetnek. (Magyar Iparművészet X. évfolyam 164. kép.) Középet piros alapon nagy csipkés levelekkel szegett és a szőnyeg hosszirányában kicsúcsosodó kerek médaillon foglalja el, benne kék alapon gazdag arabeszk és virágos indadísz csoportosul. Vannak egyszerűbb rajzú usák-szőnyegek is, ezekben jellemző díszítés gyanánt arabeszk, csillagalakú nagy médaillonok láthatók. (Magyar Iparművészet X. évf. 165. kép.)

A kis-usák szőnyegek is meglehetősen régiek. Díszítésük a kis mérethez viszonyítva egyszerűbb és rajzban az előbbi csoporttal rokon. A kis középmedaillon az ottani nagy médaillon maradvéknya; a négy törtvonallal levágott sarok pedig az elvágott csillagos médaillonokat jelképezi, erre vall arabeszk díszítésük is. Színezésükben a piros és kék dominál. A keret vagy felhőmintás vagy arabeszk ívsorral díszített. Festményeken a XVI—XVII.

században fordulnak elő és pedig leginkább olasz festők képein. A kis-usák szőnyegek tagozása hasonló az úgynevezett erdélyi szőnyegekéhez. Ezek leginkább Erdélyben fordulnak elő: innen nyerték nevüket. Egyébként, amint azt a kisusák-szőnyegekkel való rokonságuk is bizonyítja, török, illetőleg kisázsiai eredetűek és hazájukat valahol Usák vidékén kell keresnünk. Díszítésük meglehetősen gazdag és több részletében perzsa hatásról tanuskodik. (Lásd a Magyar Iparművészet X. évfolyamában a 168. és 169. képet.) Ilyen a gazdag középmező növényi díszítése, többnyire piros, ritkábban kék vagy fehér alapon. A keretsávnak medaillonos osztása is perzsa eredetű, úgyszintén a hosszukás medaillonok kétkarú arabeszkés díszje. A színek élénk és tetszetősek. A rajz változatai szerint e szőnyegek kisebb csoportokra oszthatók. Az erdélyi elnevezésből némelyek — bár tévesen — azt következtették, hogy e szőnyegek Erdélyben készültek. Annyi tény, hogy a jó példák utánzásra ösztönöztek. Ilyen utánzás eredménye a kiállításban a 155. számú szőnyeg. Színezése elütő, csomózása gyakorlatlan kézre vall, tükrébe D. S. betűk és az 1723-as évszám van csomózva. — A kiállításban 106 db erdélyi szőnyeg látható.

Az erdélyiek józslését dicséri, hogy e szőnyegek a németalföldi festők is nagyon kedvelték és igen gyakran ábrázolták képeiken, a XVII. század elejétől a XVIII. század közepéig. Hollandia a XVII. században Kis-Ázsiával és az európai Törökországgal élénk kereskedelmi összeköttetésben állott. Így kerültek e szőnyegek Németalföldre. Legkésőbbi ábrázolásuk a bécsi Hofmuseumban Mária Terézia arcképén, Anton Maron (1733—1808.) festményén, látható. E kép a királynőt özvegyi ruhában ábrázolja, tehát 1765—80 közötti időben készült. A kiállított erdélyi szőnyegek túlnyomó része a XVII. századból származik. E kormeghatározást az előforduló feliratok is igazolják. A 98. sz. szőnyegen pl. ezt olvassuk: TESTAMENTVM. HENRICI. KEYSER... DERSCH 1661.

Igen gazdag az imaszőnyegek csoportja. Ezek is, a különböző tagozás szerint, kisebb csoportokba foglalhatók. A tagozásuk, rajzuk és részben a színezésük is eltérő az eddigiekétől, mert e szőnyegeknek különös rendeltetésük van. A mohamedán vallás naponta ötszöri mosakodást ír elő, amit ima követ, melyet a török, Mekka felé fordulva, a földre terített imaszőnyegre borulva, végez. Ez a szőnyeg a mecset boltozatos imafülkéjének — a mihrabnak — a mása. Itt is megvan a szokott keret, túlnyomóan ú. n. herati rajzzal; a tükröben más és más alakú boltív zárja le az üres,

piros-, kék- vagy fehérszínű fülkét. A boltívet egy részükben két oszlop hordja. (Magy. Iparművészet, X. évf. 171., 172. Az előbbi a kiállítás 180. sz. szőnyege.) Az imaszőnyegek anatóliai gyűjtőnévvel szokás jelölni, e csoporton belül azonban keletkezési helyük szerint még kisebb csoportok is megkülönböztethetők. Ilyenek a Lordesz-, Kula- és Ladik-szőnyegek.

Rajzuk szerint lehetnek oszlop nélküli, két- és hatoszlopos imaszőnyegek. A 70., 72. és 75. képünk oszlop nélküli imaszőnyeget ábrázol. Az első olvasható, fekete festett felirat elmondja, hogy e szőnyeg: KÖRÖSFŐI CURÁTOR KORPOS ISTVÁN AJÁNDÉKA 1754 AZ UR ASZTALÁRA FELESÉGE BÁLINT KATÁVAL. A másodikon a boltíves tükröz az erdélyi szőnyeget jellemző medaillonos keretbe van foglalva. A harmadik szőnyeg rajza a hatoszlopos imaszőnyegekről van véve.

A hatoszlopos szőnyegek az imaszőnyegek közt a legszínesebbek. Rajzuk és tagozásuk eltérő az előbbiektől. Ilyen szőnyeget mutatunk be 76. képünkön. Amíg az előbbi szőnyegek a mecset mihrabját ábrázolták, addig a hatoszlopos imaszőnyegek a mecset hajóinak keresztmetszetét tüntetik fel. Keretükben hosszukás hatszögű medaillonok sorakoznak. — Egyik részüket sovány oszlopok és merev rajz jellemzik, ezek az ú. n. Ladik-szőnyegekkel vannak rokonságban.

Bode azt állítja, hogy az imaszőnyegek túlnyomó részben a XVIII. sz.-ban keletkeztek. A kiállítás anyaga — a rajz jellege és az előforduló feliratok alapján — azt igazolja, hogy e szőnyegek jóval korábbiak és túlnyomó részük a XVII. századból való.

A golyós szőnyegek rajza meglehetősen szegényes, színezésük egyszerű és a madaras szőnyegekével rokon. Jellemző díszítésük a tükröt kitöltő, kínai eredetű hármás golyó: a csintamani, mely XVII. századi damaszкуси bársonyokon is elég gyakran előfordul.

A tizenharmadik csoport néhány eltérő rajzú szőnyeget foglal magába. Ezek közül egy örömi eredetű szőnyeget képben is bemutatunk (74. sz.). Az 1910-ben rendezett müncheni mohamedán kiállítás idejéig e szőnyegek általában kisázsiai eredetűeknek tartották. Ugyan már 1891-ben, a bécsi szőnyegkiállításon Riegl rámutatott arra, hogy e szőnyegekben különböző hatások érvényesülnek, de keletkezési helyüket nem állapította meg.

Röviden áttekintettük a kiállítás anyagát, megemlégtünk az egyes csoportok jellemző sajátosságait. E helyütt bővebben nem foglalkozhatunk velük, ezt egy színes táblával illusztrált, a kisázsiai szőnyegek behatóan tárgyaló munka részére tartjuk fenn.